

ДЖЕРЕЛО

лемківський альманах

Квітень 2020
випуск 2

З Великоднем!

Мамині писанки

Лежать переді мною писанки,
мов сонце -
Червоні, білі, жовті кольори.
І раптом залетіли у віконце
Приємні спогади дитячої пори.

Пекла матуся паски великої -
Високі, зверху круглі, мов земля.
Розписували писанки напередодні,
А я за цим спостерігав здаля.

Вдягала мама чисту одежину,
Зав'язувала хусткою чоло,
Молитися ставала на хвилину -
Все урочисто і піднесено було.

Свіча помалу полум'ям згорала,
Із воском баночка стояла на плиті.
Яєчко мама в руки ніжно брала
І створювала візерунки золоті.

То сонце й колосок, то хрестик
малювала,
Усе виводила натруджена рука.
У кожний штрих частинку серця клала,
Частинку долі, що була важка.

Розписувала писанки до ночі,
Варила їх у фарбі в чавуні.
Світилися від щастя її очі,
Бо писанки вдавались чарівні.

А вранці на столі паски стояли,
Свячене все, що з церкви принесли,
І писанки на рушнику сіяли.
Христос Воскрес! Щасливі всі були.

Ці спогади не раз мені наснились.
Пройшли не дні, не місяці - роки.
Немає мами, писанки лишились -
Творіння її серця і руки.

Володимир Прислонський
лемко з Полтавщини

Сьогодні для лемків, яких доля розкидала по всьому світу, єдиними символами, що нагадують про рідну праобразківську землю, залишились пісня і писанка. Звичайними краплинами гарячого воску талановиті майстри творять дивовижні орнаменти, які несуть у собі глибоку символіку з прадавніх часів. Найпоширенішим елементом візерунку писанки є Сонце - символ Божого світла, без якого життя не можливе. Ще на писанці малювали хрест, як оберіг від усього злого, знак води, яка потрібна всьому живому, віночок - символ безконачності, вічності, небесні світила: місяць, зорі...

Пишуть лемківські писанки своєрідною технікою - «від краплі». Тягнуть посаджену на поверхню яйця краплю воску і від неї формується орнамент. Писальцем може слугувати шпилька, тонкий цвяшок. В писанці переважають насичені яскраві кольори.

Марія Янко

Авторські писанки Марії Янко (НС МНМУ)
за лемківськими мотивами

На першій сторінці обкладинки світлина запрестольного образа Богородиці з каплиці на горі Явір біля Висови
(з копії роботи Дмитра Солинка)

Міжрегіональне історико-краєзнавче видання «Лемківський альманах «Джерело»

Засновник та видавець - ГО «Пустомитівське районне об'єднання лемків»
вул. Радоцинська, 9, м. Пустомити, 81100, Львівська область, тел. 067 750 2754

Редакція: 098 465 5891 ; e-mail: volodymyr.chaban@gmail.com

Великдень на Лемківщині

...Колись на саміський Великдень убогий селянин рубав у лісі дрова. Де не взявша сивий дід: «Чоловіче, що ж ти робиш у таке свято?!». А той каже, що жінка його захворіла, діти голодні, ще й запалити в печі нема чим. «Як так, то лиши це, іди додому – всього будеш мати доволі!». Вертається – жінка здорова, діти веселі, повна хата всілякої страви, а подвір'я повне дров. Розкішно жив цілий рік. А однак на Великдень він знов – у ліс, дрова рубати: може, ще більше пощасти? А старець тут як тут: «Довіку тепер будеш цюкати, захланний чоловіче!» – і перетворив його у дятла...

Дбаючи про християнське виховання дітей і молоді, їм перед Великоднем розповідали повчальні перекази, легенди, подібні до цієї, яку опублікував Василь Хомик, співали побожні пісні (тільки їх і виконували у час Великого посту). Отож, всі знали, що протягом трьох днів Свят не можна й торкатись будь-якої роботи, а первого дня – святкувати лише вдома, в сім'ї. Хіба діти могли вийти на вулицю і бавитися писанками.

Лемки строго притримувались приписів Великого Посту, всі сповідалися. Ретельно готувались до свята свят, закінчуячи польові роботи до Вербної неділі. На Великдень пасувало вийти у обнові, отож селяни заздалегідь дбали про новий одяг, взуття. Обновити пасувало і оселю. Жінки білили в кімнатах стіни, мили-шурували дерев'яну стелю, лави, робили генеральне прибирання. Де була така традиція, вирізали нові витинанки – прикраси полиць чи стін, нові паперові оздоби ікон. Підмазували хату зовні: балки смарували сумішшю нафти з фарбою і глиною (інколи балки мали різні кольори), а проміжки між ними мазали вапном із синькою. У селах, де зовні розписували хати білим, всі малюнки поновлювали. В той же час чоловіки робили порядок на обійсті.

Завдяки простій шпильковій техніці лемкині писали писанки швидко, робили їх багато: копу чи й більше. Колись писанки фарбували природними барвниками, і кожну – лише в один колір. Традиційні орнаменти були простими, передусім це солярні знаки: сонце, місяць, зірки, а ще краплі дощу, зигзаги блискавки, дерево життя («сосонка») та інші прадавні знаки – хрест, ламаний хрест, триніг. Відносно недавно з'являються зображення птахів, квітів, людей тощо, а також поширюється фарбування у декілька кольорів. За колористикою лемківські писанки нагадують народні строї: це теракотовий, ліловий, рожевий, смарагдовий, синій, блакитний кольори. У кошик клали дуже багато писанок. Дівчата дарували їх хлопцям, і вважалося, що та, в якої найкращі писанки, буде і найкращою господинею.

На Вербну неділю святили лозу (багнітки), і приписували їй різні властивості. Як пише у часописі «Загорода» Анна Вірхнянська, палили лозу і окурювали нею худобу; спалювали лозу в печі, коли наблизалась буря, щоб дим від неї йшов просто в небо і розігнав хмари. Лозою виганяли перший раз худобу в поле.

У страстний четвер в деяких селах Середньої Лемківщини (Поляни, Тилява та ін.) зберігся давній звичай: у пам'ять про Тайну вечерю родина сідала до урочистої вечері. Подекуди готували 12 пісних страв, десь менше, а все разом дуже нагадувало Святий чи Щедрий вечір. Колись багато лемків після цього вже не споживали жодної страви аж до самого Великодня, інші ж якщо щось куштували, то трошки. Отож, після вечері слід було все доїсти і помити миски.

У страстну п'ятницю, коли у церквах виставляли плащаницю, при обході храму супроводжували її хлопчики з дерев'яними тріскачками (клепачка і рапчало). Іноді ці нескладні інструменти виготовляли дуже майстерно й вигадливо. Після того парубки запалювали вогнище, при якому постійно «вартували» до Великодня.

Основну паску для освячення (із пшеничної муки) випікали діаметром 60, а то й 80 см, а крім неї – менші пасочки з житньої. Нераз паска так виросла, що доводилося розбирати піч. Паски до церкви у плахті ніс на плечах господар. Господина несла прикрашений барвінком великий кошик із сиром, яйцями, шинкою, ковбасою, хріном, сіллю тощо, на маслі барвінком викладали хрест. По літургії та свяченні газди наввипередки летіли додому – бо хто швидше прибіжить, той швидше скінчить роботи в полі, а тоді тричі – щоразу з отченашем – обходили хату. Святкову трапезу починали зі свяченого яйця, яке ділили між членами сім'ї та з побажань старшого всім у родині. Гаївки не були поширені, а основною забавою молоді на другий день Свят було обливання парубками дівчат.

Родом з Русі.

У Сяноці на розі вулиць Ленартовича і Яна III Собеського перед будинком міської бібліотеки стоїть пам'ятник. На постаменті напис: «*Grzegorz z Sanoka 1406 – 1477*» (Григорій з Сянока).

Цим іменем названа і одна з вулиць міста. Є такі вулиці також у Krakові, Щецині, Гданську, Перемишлі, була в міжвоєнний період і у Львові. Свого часу про нього написано історичну повість, став персонажем телевізійного серіалу. Ким же був і чим заслужив таку шану цей чоловік? Та перш ніж говорити про нього варто познайомитися з краєм, де він народився і ріс. Офіційно місцем його народження вважають Сянік, хоча сучасник та біограф Калімах говорить про невеличке село над Вислоком. У всякому випадку, він син Сяніцької землі.

Данила Галицького. Документи, які збереглися, свідчать, що у XV ст. поляків тут було не більше 15 відсотків. У XVI ст. у Сяніцькій землі налічувалось 203 церкви та 58 костелів. Місцева сяноцька шляхта майже на 100 відсотків була руською. До 1433 р. вся офіційна документація велась руською мовою а основою судочинства було Руське право. То ж зрозуміло, що від початку край був заселений русинами.

Григорій ріс у шляхетній родині, отримав непогану освіту, але через сувере ставлення батька у 12 років пішов з дому. Десять років мандрував Польщею та Німеччиною, заробляв на життя переписуванням книг, співом та музикою. У 22 роки вступив до Krakівського університету, отримав ступінь бакалавра, викладав в університеті, був вихователем синів Krakівського воєводи а згодом і синів короля. Переїшов у латинську віру, отримав капланські свячення і у 1437 р. поїхав у Рим, де три роки працював у папській канцелярії та продовжував освіту. В Італії познайомився з ідеями Відродження, став переконаним гуманістом. Додому повернувся з великою бібліотекою, очолив парафію у Велічці біля Krakова. Згодом доля закинула його в Угорщину, де прожив шість років.

Повернувшись до Польщі у 1451 р. і з волі короля, свого бувшого вихованця, став латинським архиєпископом Львова. У Дунаєві поблизу Львова облаштував свою резиденцію, де організував перший на українських землях та й у всій Польщі гуманістичний гурток. Сюди приїздило немало видатних діячів культури з усієї Європи. Пропагував рівність людей перед Богом, цінував фізичну працю, яку зневажала феодальна верхівка, говорив про важливість всіх верств населення – селян, ремісників, купців, які «приносять своєю працею пожиток суспільству». Особливу увагу надавав суті людини, як істоти, що поєднала у собі тілесну і духовну природу.

Як справжній гуманіст розумів значення мови у розвитку суспільства, зокрема, у формуванні монолітної етнічної спільноти. На той час у Польщі в сферах освіти, культури, релігії та інших панувала латинська мова, незрозуміла простолюдинам, які складали основу населення країни. І саме Григорій підказав королеві Софії¹ перекласти Біблію польською мовою². «Біблія королеви Софії», як її називають, стала першою польськомовною книгою і спричинилася до духовного та культурного злету польського національного життя. Діяльність цих двох видатних людей зробила з поляків, які до цього не мали власної літературної мови та писемності, повноцінну європейську націю, перешкодила процесу їх германізації чи надмірної латинізації. Читаючи Святе Письмо рідною мовою, вони змогли більш осмислено сприйняти ідеї християнства. Відтоді почали розвиватися на рідній мові освіта,

наука, культура, які стали доступними для багатьох, а не лише для вузького кола аристократів та кліриків. Небезпідставно вважають, що переклад Біблії здійснено у Сяноку, де згодом виникла школа перекладачів та переписувачів. Для цього мали б існувати певні передумови, усталені традиції. Саме з Сянока походив Михайло Василієвич, який переклав Євангеліє з давньоруської на живу українську мову. Це Євангеліє, широко відоме як «Пересопницьке», є українською національною реліквією. На ньому присягають новообрани Президенти України.

Все сказане тут про Григорія з Сянока можна довідатися з різних польськомовних джерел. Та деяку суттєву інформацію вони, як правило, замовчують і, найголовніше, те що він був русином. Цього Григорій ніколи не приховував, навіть тоді, коли став латинським архиєпископом. Його родове ім'я – Григорій Стременчук, син Петра.

З відстані часу і сьогоднішніх реалій бачимо, якою потужною зброєю є мова у битві за буття народу, усвідомлюємо неоцінений вклад у становлення польської нації, який зробили Григорій з Сянока і королева Софія – люди руського походження.

Битву за українську мову, а, значить, за українську націю, нам ще належить виграти. Зробити це мусимо самі, рішуче, безкомпромісно, нікого не принижуючи. Мети досягнемо тоді, коли на нашій землі стане престижно бути українцем – так свідчить досвід інших народів.

¹ Софія Гольшанська (1405 – 1461) – русько-литовська княжна, народилася у Києві, охрещена за східним обрядом. З 1422 р. королева Польщі, четверта і остання дружина короля Владислава II Ягайла. Оскільки у перших трьох шлюбах Ягайло не мав наслідника трону, династія Ягеллонів своєму продовженню завдачує саме Софії – королями Польщі стали два її сини, чотири онуки та правнук.

² На той час Біблія вже була перекладена на руську мову.

Література: С. Семенюк, Український путівник по Польщі, стор. 611-619, Львів, Апріорі. 2007

Володимир Чабан

Свідок історії, хранитель скарбів.

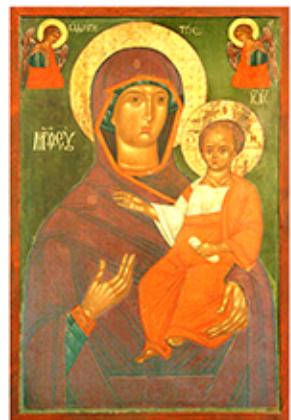
Однією з найбільш відомих пам'яток давнини Сянока є Королівський замок. Враховуючи близькість міста до столичного Krakova, тут часто бували вельможні персони, включно з вінценосними особами. 2 травня 1417 року у замку святкував свій третій шлюб король Владислав II Ягайло. У 1422-24 роках він бував тут доволі часто з четвертою дружиною Софією Гольшанською. У 1424 році Сянік разом з замком був відписаний у власність королеви. З вересня 1434 року – після смерті Ягайла, замок на 26 років став для Софії резиденцією. Надалі він входив до маєтностей, призначених для утримання королев.

З 1934 р. у замкових палацах розміщалася експозиція Музею Сяноцької Землі. Сьогодні тут знаходиться колекція церковного мистецтва – одна з найкращих у Польщі. Найцінніші збірки містять понад 200 ікон з Лемківщини.

Одного разу, будучи у Сяноку, я зайшов у музей і мою увагу привернули ікони. Переходячи від одної до іншої, у підписах до них знаходив знайомі назви сіл. І раптом мене, мов струмом, прошило – під іконою Богородиці Одигітрії (1) підпис: «друга половина XV століття, село Долина»... Перед цією іконою молився мій батько, мої діди, прадіди, я народився там. Збуджений, неуважно додився експозицію і вийшов на вулицю. Дорогою додому перед очима весь час стояла «моя Богородиця».

Наступного разу я прихопив своє фотоприладдя. Освітлення не сприяло, та все ж я відзняв дорогоцінний кадр. Незвична благодать зійшла на мене. Озирнувся навкруги, глянув на ікону, що висіла вище Одигітрії і оставлів: «Христос Пантократор, Новосільці» (2) – звідтам моя мама...

Тепер «Богородиця з Долини» є у мене вдома. Молюся до неї за здоров'я близьких, за упокій душ тих, хто вже не з нами, за Україну. Будете у Сяноці – зайдіть в музей, можливо, зустрінете ікону, яка так довго чекає на вас.

Володимир Чабан

Свята гора Явір

Вереснева ніч 1925 р... Дві жінки з дівчиною-підлітком тихо ступали знайомою стежкою. Були це мешканки лемківського села Висова, які поверталися додому з відпусту. Обережно підходили до найбільш небезпечного місця – відкритої всім вітрам вершини гори, порослої де-не-де кущиками ялівцю. Колись, за Австро-Угорщини цим гірським хребтом

проходив кордон та він радше позначав адміністративний поділ і не розділяв лемків з північного та південного схилів Карпат. Мешканці села Висова були тісно пов'язані із словацькими лемками: одружувалися, безперешкодно в гості навідувалися, на прощі постійно ходили до Габолтова чи дальшої Люцини. А коли тут постала границя між Польщею і Чехословаччиною, доводилося або виробляти посвідку, чи отак, ризикуючи, скрадатися потемки. Прочані завжди просили Господа легко перетнути кордон, а перейшовши, дякували Богу.

Нарешті! Ось вони й по висівській стороні! Фірия (Глафіра) Дем'янчик, Теодозія Дем'янчик та їх юна супутниця – Марія Гавлік клякнули, у подячній молитві як раптом їх осяяло яскраве світло. Страх скував паломниць: спіймали! Але... ні шуму, ні крику. Де ж прикордонники? Озирнулись – нікого! Здивовані, прочанки продовжили молитву, а коли завершили її і встали, світло, яке їх огортало, згасло. Ой, що ж це було?!

Щоб з'ясувати дивне явище, прочанки пішли на те ж місце наступної ночі. Замість Марисі взяли з собою ще одну жінку – Марту Дем'янчик. На горі приклекнули і почали широко молитися. І знову жінок огорнуло яскраве світло! Стихла молитва – і світло згасло. Зрозуміли, що діється щось надприродне. І тоді вже усім у селі розповідали, що з ними трапилось. Таким був початок дивовижних подій у селі Висова. Одні люди повірили свідкам чуда, інших же брали сумніви, бо самі нічого незвичайного на горі Явір не бачили. Знайшлися й ті, що кепкували з «фантазерок», а дехто висміював і самого Бога. Тих останніх спіtkали сліпота, каліцтво, хвороби і навіть смерть. А багатьом із тих, що сумнівалися, згодом було дано побачити те, що переконало їх: від Бога воно сталося!

Якось у Висові трапилась біда: на поля випав такий сильний град, що селяни фактично залишилися без урожаю. Заможніші висов'яни ще давали собі раду, а біднішим було геть скрутно. Знайома вже нам вдова Фірия Дем'янчик, мати трьох дітей, від безвиході вирішила попросити допомоги у родичів по той бік кордону. Як смеркло, пішла звичною стежкою на гору Явір. Та там її затримали прикордонники і наказали вертатися додому. Фірия відійшла декілька кроків від кордону і гірко заплакала. А тоді стала на коліна і гаряче молилася, просила Бога про допомогу. І знову з'явилось неземне світло! А у свіtlі вона вперше побачила постать Пресвятої Діви Марії. Марія лагідно звернулась до жінки: „Не плач. Іди додому. Діти твої будуть ситі...“. Коли Фірия поверталась, то зі здивуванням зауважила у вікні своєї хатини світло. Це родич з дальнього села, почувши про стихійне лихо у Висові, вирішив допомогти родині і привіз зерна та картоплі. Фірия розповіла гостю, а пізніше й односельцям про дивовижну пригоду. І скоро про з'яву Богородиці довідалися у всій околиці, а гора стала місцем паломництва.

З того часу побожна селянка щодня приходила на молитву на гору Явір, де часто до неї промовляла Божа Матір. Одного разу Фірия попросила її перенести місце зустрічей трохи далі від лінії кордону. Марія сказала жінці самій обрати зручне місце і позначити його. Тоді вдова поклала разом три камені там, де вперше побачила неземне світло. Коли наступного дня Фірия та інші мешканці села прийшли до зазначеного місця, то побачили, що там б'є джерело, а вода у ньому виявилася цілющою. Тут пізніше було зафіковане не одне дивовижне оздоровлення.

Після ретельного вивчення подій, з'яви Матері Божої на горі Явір були офіційно визнані Католицькою Церквою. Сюди почали приходити люди зблизька і здалека, щоб помолитися, попросити розради і допомоги у життєвих труднощах. А Фірия стала наче посланцем Богородиці, яка стала з'являтися їй у сні кожної п'ятниці. Фірия розмовляла з Нію, запитувала, отримувала відповіді, а вранці все розповідала людям. Часто Богородиця

говорила про події, які насуваються. Сказала і про війну, і про виселення лемків з рідної землі. А ще попросила поставити на горі хрест із розп'яттям та своїм зображенням під ним, а згодом звести каплицю. Долаючи численні перешкоди, Фірия сповнила волю Богородиці.

Вчитель висівської школи Стефан Батюк розробив проект каплиці і взявся також малювати запрестольний образ. Два варіанти образу Діва Марія відхилила і звеліла Фіриї привезти зразок із Старого Самбора (Львівщина), бо саме там у монастирі лежить книга, в якій є відповідний малюнок. Здивовані монахи після довгих пошукув таки віднайшли потрібну книгу. Відкрили на вказаній Фіриєю сторінці – і справді побачили зображення Богородиці з Ісусом. Воно й послужило зразком для образу.

14 жовтня 1931 року відбулося урочисте освячення новозбудованої каплиці. З Перемишля прибув греко-католицький єпископ Йосафат Коциловський. Він призначив повний відпуст на свято Покрови Богородиці, а також на свято Перенесення Мошів св. Миколая Чудотворця. Відтоді культ Богородиці на горі Явір став офіційним. На відпусти приходили люди і з другого боку кордону - Матір Божа єднала лемків на горі Явір.

Тим часом ситуація у Європі ставала все більш напружену, насувалися темні хмари, як перед грозою. У 1938 році, коли надійшов празник Різдва Богородиці, на горі Явір зібралося багато вірних. Під час літургії нараз люди зашуміли: „Матір Божа плаче!“ Всі почали тиснутися всередину та по черзі підходити до образу. І справді Пречиста на образі плакала – з очей текли сльози і стікали аж додолу. Люди відходили від образу здивовані і збентежені. Що віщували ці сльози лемкам? У одній із розмов з Фіриєю Матір Божа попередила, що скоро буде війна, яка завдасть людям страшного лиха. Вона детально змалювала картину жахливих випробувань: «Тут із вас майже ніхто не залишиться. Всі будете виселені». Це пророцтво здавалось людям неймовірним, вони не могли собі таке уявити. Як?! Жили тут сотні років. Хто зможе їх усіх вигнати з рідної землі? ... А далі все було так, як і говорила Богородиця. Коли нині думаємо про ці сльози Богородиці, приходить на думку, що мабуть хотіла в той непевний час зміцнити лемків духовно перед величким випробуванням. І віра допомогла їм перенести всі страждання і не зламатися.

Хоча Фірия була обраницею Неба, все ж залишалася земною жінкою і була покликана, як і всі люди, залишити цей світ. Богородиця завчасу попередила її, що станеться це у Страстний Четвер. З релігійного погляду це гарний час, та з земого - непрактичний. Фірия не хотіла принести смутку дітям і родині на світливий день Христового Воскресіння і випросила у Пречистої відложить свою смерть на тиждень. Була вислухана, відійшла у вічність 22 квітня 1939 року - у четвер перед Провідною неділею.

Як і попереджала Богородиця, війна спустила край. По Бескидському хребту пролягла заборонна смуга, яка унеможливлювала доступ до каплиці, та й не було кому туди іти. Виїжджаючи, деякі люди забирали з собою образи з каплиці. Два з них вивезли в Україну, два інші на західні землі. З родини Фіриї депортaciя оминула лише дочку Анну (в заміжжі Окарма), яка жила у Горлицях. Коли через вісім років доступ до кордону став можливим, Анна поїхала подивитися, що сталося з каплицею. Їхала з великою тривогою, бо ж було передано через маму: «і каплиця зістане частично знищена». Застала жахливу картину - на стінах ні одного образа, а на підлозі згарище, з якого виступали недогорілі рами. Стала розбирати обвуглени уламки і з самого низу витягнула запрестольний образ Пречистої Діви Марії. Нижня частина пошкоджена вогнем, а погруддя і лице лише ножем порізані. Забрала його з собою, відчистила, підклейла і передала на зберігання до церкви у Висовій. Згодом каплицю прибрали і закрила.

Вражена святотатством, Анна не могла збегнути, хто б міг це зробити. Жили тут християни - українці, поляки, і Бог у них один. Та нема нічого тайного, що не стало б явним. Один із прикордонників, які мали доступ до кордону, в товаристві при чарці похвалився «геройством», що «знищил русінам Маткі Боском». Суд Божий не чекав кінця світу - народжується у винуватця дитятко ... без рученят. Не зміг він далі жити у Висовій.

У 1957 році, не дивлячись на вкрай обтяжливі умови, частина родин повернулась з понімецьких земель, і Анна перенесла врятований образ до каплиці. Люди раділи, що знову вдома, і можуть прийти до своєї святині. Раділа цьому і Божа Маті - вечірньою порою, через два тижні після повернення, у Висовій та сусідній Бліхнарці всі побачили над місцем, де стоїть каплиця, велику Яснину. Було враження, що каплиця палає у вогні. Коли вранці стривожені люди прийшли до каплиці, застали її у найкращому стані.

Після повернення у село частини вірних, опіку над каплицею перейняла Українська Православна Церква у Польщі. До відновлення її чинності особисто долучився Владика Адам. Каплицю відремонтували, перекрили бляхою. Анна знайшла у Krakowі професійного художника, який повністю реставрував пошкоджений чудотворний образ. Божим провидінням незбагненим способом повернулися на призначене місце і всі вивезені образи. Ті, що були на Заході, Анні прийшлося з Горлиць доставляти на місце самій. Для підмоги взяла з собою товаришку. У Висову приїхали автобусом, і коли вже пішо минули село, несподівано з'явився білий голуб. Літав над їх головами і супроводив аж до гори Явір. Ніхто не міг пояснити звідки він взявся, казали, що то Святий Дух витав над ними.

Життя каплиці поступово наладилося. Відновились і прощі, правда, вже не такі багатолюдні, як колись. У 2017 р. каплиця повернулася у лоно Греко-Католицької церкви, як було до війни. 21 липня цього ж року відбулося всецерковне паломництво УГКЦ, в якому прийняв участь Глава Церкви Блаженніший Святослав Шевчук, а також єпископи, священики й вірні з Польщі, України, Словаччини та інших країн. Окрім греко- та римо-католиків, приходять на святу гору Явір і православні, навіть взялись будувати там-таки православний храм. Щось у цьому місці є таке, що звідси не хочеться йти. Тут добре молитися, роздумувати і лишитись надовше. Приходьте і ви, як будете десь біля Горлиць. Бо місце це не лише святе, але і прекрасне! Як прийдете – то захочеться вернутись сюди ще не раз!

Мріється, прийде час, коли осиротіла гора Явір стане в один ряд з такими Святинями як Люрд, Фатіма, Меджугор'є, Зарваниця.

За браком місця надприродні події, пов'язані з горою Явір на Лемківщині, тут описані дуже стисло. Уродженець Висови Стефан Курило був їх свідком і дослідником. Доля закинула його за океан, але не змогла розірвати духовного зв'язку з рідною землею. Там він написав і видав своїм коштом захоплючу книжку: «Об'явлення Пречистої Діви на горі Явір та перебіг трагедії другої світової війни», ЙОНКЕРС, Н. Й., 1993. Вона і стала основою для написання цієї статті.

Анна Кирпан м. Івано Франківськ

«30 років боротьби о лемківски ліси»

Під таким заголовком у літньому номері часопису «Ватра» за 2019 рік, який видає об'єднання лемків у Польщі (ОЛП), поміщено інтерв'ю Григорія Суханича з юристом Павлом Соколом, який впродовж 10 років займається проблемою повернення лемківського майна.

Завдяки старанням п. Сокола та активної позиції керівництва ОЛП у цій непростій справі досягнуто реальних результатів. Не дивлячись на відсутність реприватизаційного закону, на сьогодні повернуто колишнім власникам біля 600 гектарів земельної нерухомості - частина в натурі, а решта у виді грошей на суму 15 мільйонів злотих від продажу повернутого майна державним лісництвам. Розглядається ще близько 2000 справ, у тому числі, ініційованих лемками з України. Цього вдалося досягти завдяки відшуканню відповідної законодавчої бази. Було доведено, що, забираючи понад 70 років тому лемківське майно, порушувались тодішні закони Речі Посполитої. Із збільшенням кількості справ державні органи Польщі стали висувати різні обтяжливі контраргументи, які заводили їх розгляд у тупик.

Ключовим моментом вирішення проблеми стало укладення угоди між ОЛП, Міністерством довкілля та Генеральною Дирекцією Державних Лісів. Ця угода відкрила можливості реалізації позитивних судових рішень. Вона ефективніша, ніж передбачалося проектами (їх з 1989 року було 21) реприватизаційного закону. Слід наголосити, що положення угоди вступають в дію лише після відповідного судового рішення. Тобто, спочатку судове визнання права колишнього власника на відіbrane майно, а потім його реалізація через передбачені угодою механізми. Судовий позов повинен спиратися на документи, які засвідчують право володіння нерухомістю: акти на право власності, сільські земельні кадастри, документи успадкування. На сьогодні ОЛП має у розпорядженні ряд кадастрів, які можуть бути використані для обґрунтування позовів вихідцями з відповідних сіл.

Першими з українських лемків почали порушувати реприватизаційні справи ті, які мали близьких родичів у Польщі. З осені 2018 року кількість звернень з України значно зросла. Набутий досвід можна використати і для інших територій Закерзоння, а також стосовно повернення церковного майна.

Володимир Шуркало

Миколі Горбалю 80

Ось і до цієї вершини підібралася життєва дорога Миколи Горбала. Нелегкою, тернистою була вона. Народився ювіляр у важкий воєнний час на Лемківщині у селі Воловець Горлицького повіту. Лихоліття депортаций не оминуло його родини. Опинились на Харківщині, звідки перебралися у село Литячі на Тернопільщині. Вже у шкільному віці виявив музичне та літературне обдарування, яке визначило його професійний вибір. Здобув музично-педагогічну освіту, працював викладачем, керував хоровими колективами, мав

успіхи у композиторській та поетичній творчості. Все складалося добре – коротко кажучи, успішна молода людина. Одним різнився від загалу - загостреним почуттям правди та свободи думки, доповненим відвагою їх відстоювати. Такі «гріхи» радянська система не пробачала. У результаті - три ув'язнення у тaborах суворого та особливо суворого режиму, заслання. Разом 23 роки, з яких відбув 16. Пройшов через тaborи, з яких не вийшли живими Стус, Литвин, Тихий. Слідчі пробували схилити в'язня до покаяння і співпраці і тим купити собі свободу, та завжди отримували тверду відмову. Звільнений у 1988 році напередодні розпаду Радянського Союзу. Неволя не підрвала його духу, навпаки, загартувала. Зразу після звільнення активно включився у громадські справи.

Історію своєї боротьби з тоталітаризмом Микола Горбаль відтворив у книжках, написаних захоплююче, правдиво та повчально. Вершиною його творчості став художньо-документальний роман «Повернення», написаний незадовго до початку Революції Гідності. Автор аналізує трагедію українців, вбачаючи її причини у перебуванні народу в епіцентрі боротьби Добра і Зла. Роман привернув увагу читачів та літературних критиків.

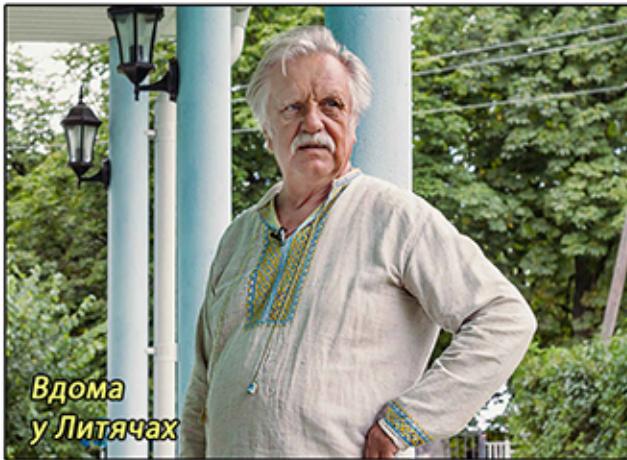
До свого 80-ліття Микола Горбаль видав «Повість про Три дороги», яка побачила світ вже цього, 2020 року. Отже, «Три дороги»... Першу автор охрестив «Дорога у минулі». Її відправним пунктом є поїздка небезпечного рецидивіста Миколи Горбала до тaborу особливо суворого режиму у селі Кучино Пермської області, кінцевим – Київ, над яким майорять синьо-жовті прапори.

Замість переповідати перипетії цієї дороги, радимо прочитати цю захоплюючу розповідь про людську ницість, людську гідність та силу віри. Скажу лише, так, сьогодні це вже дорога у минулі, а тоді це була дорога у майбутнє і честь людині, яка крізь пекло радянських тюрем і тaborів за обрієм бачила світле майбутнє України. На думку спадає Франкове «і лиш тоді пройдуть по цій дорозі люди, як наші кості тут, під нею зогниють». Багато Героїв самовіддано мостили цю дорогу своїм життям. Миколі Горбалю було даровано вийти з пекла живим.

Друга «Дорога з весілля» стане зрозумілішою читачеві після прочитання «Повернення». Третя «Дорога до Бога» - це вже новітній час: Революція Гідності, початок Московської агресії. Всі ми це пережили, пережив і Микола Горбаль та, як очевидець і співучасник подій, правдиво описав їх у своїй повісті. На завершення, спираючись на нелегко набутий досвід, він формулює кредо: «Головна мета будь-якої людини - це постійно прагнути до Бога як джерела любові і добра і творити навколо себе добро силою своїх позитивних думок і благих справ у міру своїх можливостей». А ще він переконаний: «Самовіддана праця і жертовність мають стати принципом життя кожного громадянина і тільки це буде дякою Господу за неоцінений дар - край Україну».

Побажаймо ж ювіляру міцного здоров'я, творчої наснаги та просім для нього у Господа довгих, щасливих літ, щоб зміг побачити Україну мирною, процвітаючою державою.

А. Тавпаш, В. Чабан

Пам'ять поколінь

4 листопада 2018 року у Команьчі відзначили соту річницю з дня проголошення Східно-Лемківської Республіки. На урочистість прибули гості зі Львова. Відправили молебень та освятили пам'ятну таблицю, встановлену на стіні каплиці місцевої греко-католицької церкви. Тоді ж домовились щороку відзначати цю історичну подію. Про долю республіки, а також про те, що відбулося цього дня після урочистостей, розказано у попередньому (першому) випуску Альманаха. Кажуть, лемки вміють дотримувати домовленості. Тож через

рік разом відзначили 101-шу річницю історичної події та першу річницю встановлення таблиці. Українську сторону репрезентували Володимир Шуркало - голова Пустомитівського районного об'єднання лемків, Ігор Дропа - керівник будівельної фірми та науковець Петро Антонів - всі троє лемківського кореня. Вперше за століття відправлено панаходу по загиблих у боротьбі за волю Лемківщини. Пароху Команьчі отцю-декану Андрію співслужили отець Богдан з Мокрого та отець Мирон Михайлишин.

Кожного разу, коли є нагода, лемко-вигнанець старається відвідати місце де він народився, чи жили його предки. То ж, як і минулого року, команчанські гості поїхали до Більцареви, звідки родом Теодор Горощак - дід пана Ігора.

Дорога пролягала через Фльоринку, столицю іншої Республіки - лемко-русинської, яка зазнала такої ж трагічної долі, як і Команчанська. Прибувши до Більцареви, знайомою дорогою під'їхали до церкви, перетвореної у костел, помолились і пішли на цвинтар, де стоїть обеліск з викарбуваними іменами родів, які жили тут до виселення. Пан Ігор схилився до підніжжя обеліска, щоб поставити лампадку, і в цей момент пролунав голос дзвона. Ми стрепенулися - минулого року було те саме. Важко повірити у звичайне співпадіння.

Цього разу пан Ігор мав також намір розшукати обійстя свого діда. Якою ж була радість, коли це вдалося. Уявіть, пройтися подвір'ям, стати перед оспіваними Антоничем дверима, взятися за клямку. Про це неможливо розказати, це треба пережити.

Володимир Шуркало

Лемківська туга

Відвідуючи Лемківщину, поряд з радістю зустрічі з нею, люди відчували гіркоту її втрати. Немало з них замість батьківської хати знаходили лише поросле чагарником пустынє. Тоді у душі зринала непідвладна часові непримиреність із давно вчиненим насиллям.

Ігор Дідович народився 1943 року у Більцаревій, багато разів відвідував рідне село і свої переживання вилив у проникливих віршах. Два з них, розділених проміжком у 24 роки, пропонуємо увазі читача.

Ожинове поле

Проминули літа... на голові сивина,
А я все пам'ятаю, де рідна хата моя.
А тепер там, де була хата моя, ожинове поле,
Де дитинство мое – там ожинове поле.
Чом стоїш переді мною так багато літ,
Немов колючий дріт?
Розступися, ожинове поле!
Помолитися хочу рідному порогу,
Де ходили босі ноги.
Розступися! Дай пройти і на коліна впасті,
Щоб грудочку землі узяти.

Моя земля

І став я на коліна
Вклонитися землі, кам'янистій, зеленій,
Землі, яка моїх батьків кормила,
Землі, де мене мати народила.
То це земля, яка мене причарувала,
У снах до себе ніжно пригортала.
Як жаль, що мало я на цій землі прожив,
Та її подих, сповнений надії і тепла,
Пройшов крізь все мое роздвоєне життя,
А нині ділюся із Господом журбою,
Чи не востаннє я на цій землиці стóю?

Пам'ять живе

Село Сокільники у повоєнні роки дало прихисток сотням українських сімей, депортованих з Польщі. У 1945-1947 роках у селі поселились вигнанці з понад ста сіл і міст Закерзоння. З тих пір тут прийшли на світ та виростили вже три покоління поселенців, але пам'ять про прабатьківський край, про заподіяну їх родинам кривду непідвладна часу. Ця пам'ять втілилась у величному монументі авторства молодого львівського скульптора Миколи Гурмака, який урочисто відкрито 28 червня 2015 року – у День Конституції.

28/06/2015 14:22

На постаменті з написом «БЕЗ ВИНИ ПОКАРАНІ» скорботний ангел з піднятими до неба крилами. По чотири сторони підніжжя постаменту плити з назвами українських етнічних земель у Польщі та переліком місцевостей, вихідці з яких нині живуть у Сокільниках. Нижче плит – гнізда з капсулями землі, привезеної з втраченої Батьківщини. Без перебільшення можна сказати, що це чи не найкращий з існуючих знак пам'яті про трагедію депортациї, коли у мирний вже час держава силоміць вигнала своїх громадян з їх предковічних, колись нею ж загарбаних, земель. Другого такого випадку історія не знає. Місце для монумента вибрано дуже вдало - на дорозі, яка веде до храму. Поряд будується нова школа, то ж біля нього завжди буде людно. Надзвичайно важливо, що діти змалку матимуть перед собою живу сторінку історії свого роду.

8 листопада 2018 року Верховна Рада України прийняла постанову про відзначення на державному рівні 75-х роковин початку депортациї українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Любачівщини і Західної Бойківщини у 1944-1951 роках. Днем пам'яті депортациї автохтонних українців з Польщі постановою встановлено другу неділю вересня.

І ось 8-го вересня 2019 р. жителі села прийшли до пам'ятника, щоб віддати шану жертвам драматичних подій, які розігралися 75 років тому. Настоятель місцевого храму Успіння Пресвятої Богородиці, поряд з яким споруджено пам'ятник, митрофорний протоієрей Любомир Свистун у супроводі церковного хору (3) відслужив поминальний молебень по жертвах депортациї. На короткому віче виступили о. Любомир, п. Михайло Криса - один з ініціаторів спорудження пам'ятника, тодішній сільський голова, п. Володимир Шуркало - голова Пустомитівського районного об'єднання лемків та інші. Поет Богдан Пастух прочитав проникливі вірші, які може написати лише людина, близько дотична до трагедії.

2

3

4

Поділились спогадами про депортaciю жителі села Емілія Гвоздюк та автор цього допису. На завершення дійства його учасники виконали Духовний Гімн України.

Олександр Волошинський

Світини: 1 – з мережі; 2-4 – Володимира Чабана

Зимна Вода - Лемківська ватра 2019

31 серпня - 1 вересня 2019 року у Зимній Воді відбувся V обласний фестиваль «Гомін Лемківщини». У порівнанні з попередніми роками був помітним прогрес у організації фестивалю. Досконалім було технічне оснащення, з'явилися нові форми презентації, самоорганізації гостей.

Як завжди, на свято прибуло багато гостей. У просторому «Тентовому залі» яблуку не було куди впасти.

Урочистості розпочалися підняттям державного прапора, молитвою та вітальним словом голови Зимноводівської ОТГ Володимира Гутника.

Учасників свята вітали: голова СФУЛО п. Ярослава Галик, діячі лемківських організацій України, представники обласної та районної влади, депутат ВР України Софія Федина.

Говорить
Софія Федина

Урочиста частина
завершилася
запаленням ватри.

Значимим був вклад у програму фестивалю ГО "Молода Лемківщина". Микола Крупей, Мар'яна Остафій, Наталя Кухар, Наталя Бешлей організували презентацію історії кількох лемківських сіл, готовали лемківські страви, палили багаття з лемкospівами, допомагали вести концерт.

Презентація села Верхомля Велика ведуча Наталя Бешлей

**Презентація села Бонарівка.
Розповідає Зиновій Кочмарський.**

**Гурт вихідців з Завадки Риманівської
після цікавої презентації свого села**

Ні хвилини не пустувала сцена - мистецькі колективи змінювали один одного. Виступає ансамбль "Стропковчан" із Словаччини (зліва). Народний чоловічий ансамбль «Передзвін» з Городка після успішного виступу (справа).

**92-річний Іван Сенько з Красної
з дружиною Мирославою та
усіма правнуками**

**Представництво Сокільник.
Справа Михайло Криса - один з ініціаторів
 побудови у селі меморіалу депортациї.**

**На свято прийшли вихідці з різних
сіл та містечок Лемківщини. Зійшли-
ся сім'ями, родинами, земляцтвами.**

**Одною з найчисельніших була група
вихідців з села Верхомля Велика**

**На святі було багато дітей. Особливо
тішили картини родинної ідилії -
бабусі-дідуся, оточені внуками й пра-
внуками. Так закладаються пам'ять
роду, повага до народних традицій.**

За лаштунками фестивалю

Над проведенням дійства працює згуртована команда, яка вже має немалий досвід організації заходів такого масштабу. Підготовка до наступного фестивалю розпочинається одразу після завершення попереднього. Спершу готуються документи, які подаються у відповідні інстанції для виділення необхідного фінансового забезпечення. Перелік організаційних питань величезний: формування концертної програми, інформаційне забезпечення (запрошення, буклети, постери, банери, дипломи, вказівники), підготовка території, забезпечення її охорони, звукове та світлове оснащення, оренда led-екрану, атракціони для дітей, транспортне забезпечення колективів-учасників, проживання і харчування гостей з-за кордону, створення умов для проведення презентаційних семінарів та інших ініціатив, організація на ватряному полі ярмарки, виїздних кафе, зони відпочинку, забезпечення надійного електропостачання та інше.

Вінчає кропітку підготовчу роботу дводенне фестивальне свято. Управління цим непростим процесом злагоджено здійснює група працівників закладів культури Зимноводівської сільської ради: Марта Бойко - головний спеціаліст з питань культури, Мар'яна Івашишин, Віра Бурковська, Галина Додатко, Іванна Гримак. Режисером і ведучою фестивалю традиційно є місцева лемкиня Наталія Гудима (4). Разом з нею провадять концертну програму Марта Ільєнко (Борислав 1) Гриць Суханич (Новиця-Краків 2), Ольга Пиж (Маластов-Краків 3), Наталія Кухар (Львів). Старостою свята уже вкотре є поважний зимноводівський активіст Олекса Головатий - лемко з Кожушного.

За презентабельністю і належним рівнем проведення фестивалю стоять скромні люди - працівники місцевого Комунального підприємства «Наше село» (директор В. Сабадаш).

Вони готують територію ватряного поля: косять траву, прибирають, приводять в порядок будівлі на стадіоні для зручного переодягання самодіяльних артистів, встановлюють намети для медпункту та поліції, в ході дійства стежать за санітарним станом території. Передбачено постійне чергування медиків, поліції, служби пожежної безпеки.

Успіх фестивалю визначально залежить від участі у його підготовці керівництва Зимноводівської ОТГ. Володимир Гутник - її голова, координує роботу на всіх етапах. Не менш важлива підтримка обласної та районної влади і особисто п. Галини Гички.

Неоцінима партнерська та фінансова підтримка проекту Асоціацією «Єврорегіон Карпати-Україна» (виконавча директорка – п. Галина Литвин), за яку складаємо щиру подяку.

З року в рік фестиваль «Гомін Лемківщини» набуває все більшої популярності та визнання як в Україні, так і за її межами. У 2020 році він буде проводитися вже у статусі «Всеукраїнського».

Юлія Левицька, спеціаліст із зв'язків з громадськістю
Зимноводівської сільради

Світлини: 1 - І.Склярова, 2-4 - В.Чабан,

Передвечір'я Різдва на Лемківщині називають «Велия» або Святий вечір. Свята вечеря єднає живих і мертвих, єднає всіх християн. 25 січня такий святковий вечір в м. Івано-Франківську зібрав і поєднав багато людей. В урочисто прикрашений залі зустрілись родини, депортовані з Лемківщини, Західної Бойківщини, Надсяння. Приїхали гості зі Львова, Тисмениці, Галича, Долини. Були Віра Дудар - директор лемківського музею у Монастириськах та Ігор Кінаш - начальник відділу міської Ради. Дійство благословили о. Богдан Лиско – настоятель лемківської церкви в Івано-Франківську та о. Мирон Михайлишин із Команчі (Польща). Програма вечора була надзвичайно насыченою. Першою прозвучала колядка «Нова радість стала», тон який задали організатори вечора. До них приїдналася голова СФУЛО п. Ярослава Галик (1).

1

2

4

3

Гурт «Карпатські музики» з групою дівчат-колядників з м. Долини (5) підготували колоритне новорічно-різдв'яне дійство «Від Миколая до Йордана», яке всі сприйняли з захопленням. Розвеселяв гостей гумор Поліни Дідух, свої вірші про Різдво читав лемківський поет Анатолій Ядловський.

Настрою додавали щедрі святкові столи

5

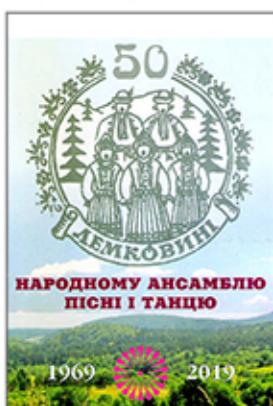
6

Організатори свята (6) Любов Мельничук, Ярослав Кобилів, Оксана Данилів, та Лариса Шафран трохи втомлені але щасливі.

Світlinи Сергія Kopistyan'skogo

Півстолітній ювілей

У жовтні минулого року урочисто відзначено 50-річчя Народного ансамблю пісні і танцю «Лемковина». Цю подію не оминули увагою преса, інтернет. Фундаментальне дослідження історії та здобутків творчого колективу підготувала Олена Падовська - доцент Львівського державного університету фізичної культури. Не може залишитися остроронь і «Лемківський альманах», адже вже саме народження «Лемковини», а це 1969 рік, було явищем незвичайним. Вперше на офіційному рівні було визнано існування лемків - етнографічної гілки українського народу, що відкрило дорогу до публічного висвітлення їх драматичної історії. До цього на тему «Закерзоння, Лемківщина, депортация» було накладено табу. Важливість руйнування цієї «Стіни Забуття» пояснення не потребує.

Книжка

Олени Падовської

Своїми спогадами про «Лемковину» ділиться Анна Головчак, на сьогодні єдина хористка, яка співає від початку її створення:

П'ятдесят років, прожитих з «Лемковиною», сприймаю як безцінний дар.

Я запізнала немало видатних особистостей, повною мірою відчула неповторну красу лемківських пісень, долучилася до їх збереження та популяризації. Моя родина походить з сіл Щавник і Тилич, що неподалік Криниці, а я народилася вже тут, біля Львова, у селі Зимна Вода. До хати моїх дідуся і бабусі часто сходилися земляки і я чула лемківську мову, слухала зворушливі пісні та тужливі спогади про втрачений прабатьківський край, які часто завершувалися піснею «Ой, верше, мій верше». Одного разу Павло Юрковський - постійний учасник цих лемківських сходин подав ідею організувати хор. Її сприйняли з великим піднесенням, охочих зголосилися близько сотні. Професійних співаків серед них не було, але було щире бажання і розуміння важливості справи. І тут дар Всевишнього - відповідальність за майбутнє творчого колективу взяв на себе Роман Кокотайло, корифей Львівської диригентської школи. Старостою новоствореного хору обрали Павла Юрковського. Хвилюючими були перші репетиції, які проводилися у будинку культури селища Рудно. Приходили цілими родинами: Соболевські, Головаті, Байси, Кузяки, Камінські, Гуреї. У короткому часі наполеглива праця диригента та хористів дала свої плоди. Почалися численні концерти, колектив набував популярності та визнання. Нас стали запрошувати на радіо, телебачення, включати у програми фестивалів та конкурсів. Особливо напруженими були березневі Шевченківські дні - кількість концертів сягала 20-ти. Кульмінацією прослави Кобзаря була поїздка у Шевченківський край у 180-ту роковину його народження. Ми ставали відомими і відзначавши. Цьому сприяли також фірмові костюми, створені незабутнім Федором Націком. Наша виконавська майстерність зростала, засвітилися свої зірки: солісти Тереза Кищак, Іван Грабський, Ігор Кузяк. Згодом до них долучився Олег Сенчина, неперевершений у сольних чуттєвих виконаннях лемківської пісні, Тетяна Купчак, Юрій Петрушко, Марія Стельмах, Христина Чабан, Богдан Олінець, Наталія Лабик, Наталія Сушко, Надія Боровець. З 1990 року колектив - постійний учасник свята культури «Лемківська ватра» у Ждині. Тут я пережила неймовірне почуття зустрічі з землею, у якій мое родове коріння. Воно до нині живить душу, огранює особистість.

Справу Романа Кокотайла продовжили його вихованці Михайло Мокрецький (1970-1971), Тарас Матвіїв (1971-1972) та Ігор Циклінський (1972-1974). У 1975-1997 роках диригентом та художнім керівником хору був Іван Кушнір - виняткова особистість, людина таланту, праці, жертовності. Лемківське коріння – народився на Короснянщині, у селі Бонарівка, як ніщо інше, живило його любов до рідної пісні, давало наснаги до титанічної праці. Разом з дружиною Ольгою та трьома дітьми залишили яскравий слід у житті капели. На жаль, пані Ольги вже нема серед нас, та її праця не забута - одна з руднівських вулиць названа її іменем.

Іван Кушнір з дружиною Ольгою. 2009 р.

У 1979 році капела доповнилася оркестровою групою під орудою Зеновія Булика (1979-1992), що суттєво збагатило колорит виконуваних творів. Під керівництвом п. Кушніра майстерність колективу сягна професійного рівня, і своє десятиліття «Лемковина» відзначала уже як Народна капела. Її радо вітали у різних містах України та за кордоном: Естонії, Польщі, Словаччині, Німеччині. До свого 20-річчя «Лемковина» презентувала три грамофонні платівки, про неї знято фільми «Ой верше мій верше» та «Співає «Лемковина».

Для багатьох «Лемковина» стала школою артистичного мистецтва. Тут починала свій шлях до великої сцени солістка Львівської опери Галина Гавриш, бандуристки Наталія Скарвінко та Марія Хом'як, Юрій Гуреш. Допомагали становленню колективу Володимир Ігнатенко, заньківчани Роман Брилисъкий, Леся Бонковська, Левко Рега, Святослав Максимчук. Незабутні вечори з участю Богдана Стельмаха, Любові Горбенко, Михайла Косіва, Євгена Сверстюка, Романа Лубківського, Миколи Мушинки та інших збагачували інтелектуальний кругозір хористів, заохочували до нових тем.

Велику увагу приділяв Іван Кушнір опрацюванню духовних творів, Святої Літургії, що дало нам змогу співати у храмах, у тому чмслі, за рубежем, чути слово видатних діячів Церкви. Незалежність України принесла нову хвилю піднесення. Ми побували з концертами на Харківщині, Луганщині, у Криму. Тут не можна не згадати тодішнього старосту Івана Сенька, який близькуче вирішував непрості організаційні проблеми цих та інших подорожей. На основі занотованої ним і його дружиною Мирославою інформації та з їх участю до 35-тої річниці написана та опублікована творча біографія колективу.

Світлини В.Чабана

«Лемковина» на V обласному фестивалі «Гомін Лемківщини» у Зимній Воді

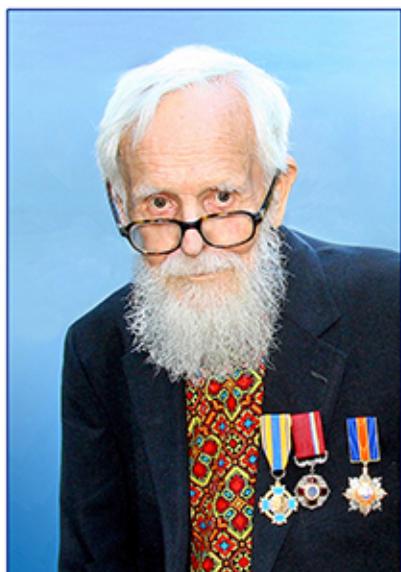
Після Івана Кушніра капелою керували Роман Стефанко - бувший хорист, син п. Ольги Мацієвської-Стефанко, Володимир Льорчак, неповторна Марія Мельник - колишня солістка хору. Вона поповнила репертуар духовного співу та разом з керівником хореографічної групи Олегом Копильчаком створили вокально-хореографічні композиції. Далі диригентську естафету перейняв Богдан Кривко, в час каденції якого у хорі співала Христина Соловій – нині відома співачка, виконавиця лемківського фольклору. Останні п'ять років колектив веде Юрій Кондратенко. Йому випало разом з капелою зустріти її півстолітній ювілей. Ще хочу згадати старост хору. Окрім пп. Юрковського та Сенька цей відповідальний пост займали, феномен «Лемковини», брати Байси - Дмитро, Андрій та Петро, а також Андрій Наваляний, Іван Сухий. Велика їм шана за нелегкий труд.

Дуже жаль, що до цього Великого ювілею не дожили Тереза Кищак, Ольга Байса, Анна Щерба, Аліна Головата з якими я йшла рука об руку від перших днів, у яких вчилася. Поряд з ними складаю дань пам'яті всім, хто творив славу «Лемковини», а нині з небес слухає її спів.

На завершння хочу побажати рідній «Лемковині» нових творчих успіхів а всім її учасникам міцного здоров'я і наснаги у збереженні та примноженні пісенного скарбу нашого прабатьківського краю. Хай наша пісня свідчить усьому світові, що ми були, є і будемо.

Священик, вчений, громадянин

До 110-ї річниці народження отця-доктора Дмитра Блажейовського – українського греко-католицького священика, церковного діяча, історика, державника, митця.

Погляд Мудрості

Народився отець Дмитро 21 серпня 1910 р. в селі Вислік Горішній на Лемківщині в багатодітній сім'ї Теодора та Анни Блажейовських. З дитинства хлопцеві найбільше запам'яталися невтомна праця батьків та родинні молитви. Його життєвим кредом стали татові слова: «відпочивати будеш у гробі, а життя для праці».

Після закінчення початкової школи у 1922-1930 рр. навчався в українській гімназії у Перемишлі. Продовжив навчання у Празькому університеті, обравши за майбутню професію електро-техніку. 1933 року несподівано прийшла йому думка, що це Святий рік¹ і вирішив здійснити пішу прощу до Риму. Мандрівка зайняла шість тижнів. З великими враженнями від побаченого зібрався у зворотну дорогу, та, під впливом певних обставин, несподівано змінив свій професійний вибір – став питомцем української семінарії у Римі: «...я опинився на теології. Це була децизія² без надуми, і сам не знаю, як це сталося». Дуже любив наукову працю, поряд з теологією студіював філософію, історію, вивчав ватиканські архіви. Цікавила його також історія України та української церкви.

2 квітня 1939 р. у Римі отримав ієрейські свячення, 1942-го осягнув докторат з теології, а 1946-го докторат з історії. На жаль, тоді його наукова праця не була належним чином оцінена. В 1946 році скеруваний на пастирське служіння до США. В Америці велося отцю нелегко, «доводилось і на хорах спати, і тарелі ночами мити», та ні на мить не забував про свою місію. Гроші, зароблені додатковою працею, вкладав у розбудову церковної справи. Організував три парохії й одну місійну станицю, будував храми. Тут повною мірою проявилися його працьовитість, організаційний та підприємницький хист. Проблеми з придбанням церковного одягу, хоругв вирішив своєрідно – взявся вишивати їх самотужки. З часом вишивка стала важливою часткою його життя. Гра у шахи, яку дуже любив, привчила думати і діяти на кілька кроків наперед. Результати тридцятирічної праці отця Блажейовського у Новому Світі донині слугують людям.

У 1973 році повернувся до Риму, де зайнявся науковою діяльністю та вишиванням ікон. Автор 25 наукових праць з історії Церкви й Української держави, педагогіки. Творець вишиваних ікон і церковних хоругв (понад 350). Розробив і опублікував 300 зразків української релігійної вишивки. Після отримання Україною незалежності о. Дмитро Блажейовський приїджав з виставками своїх ікон та хоругв. У 1992-2010 рр. провів 170 виставок в Україні та 55 поза її межами. 6 травня 1999 року відкрив у Львові єдиний в Україні приватний музей вишиваних ікон та портретів видатних українців. Експозицію музею укомплектував власними творами. Сьогодні музей розташований у новому приміщенні по вулиці Театральній, 26.

Невтомну працю Дмитра Блажейовського високо цінували і гідно відзначали як в Україні, так і за кордоном: отець був почесним членом Спілки майстрів народного мистецтва України, нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, багатьма грамотами та дипломами.

21 серпня 2010 року отцю Блажейовському виповнилося 100 років, що було широко відзначено громадськістю Львова. У театрі ім. М. Заньковецької в день його ювілею відбулася урочиста академія. Наступного дня у Лемківській церкві, що у Шевченківському гаю, відправлено подячу Службу Божу, у якій разом з отцями Анатолієм Дудою та Ігорем Ковальчуком співслужив отець-доктор Блажейовський. Ювіляр виголосив емоційну проповідь, сповнену тривоги за долю Лемківщини та України і подарував церкві власноручно вишитий образ Матері Божої Оранти.

«Секрет його довголіття, такої великої працездатності, інтересу до життя був у тій же ж щоденній праці, молитві, у великій скромності й аскетизмі - ділиться спогадами отець Ігор Ковальчук, перший директор музею вишиваних ікон та образів у Львові. Жив отець Дмитро доволі скромно. На терасі своєї квартири у Римі мав город і сам вирощував «ярину» - зелень. Й на цьому «городі», серед зелені, отець любив вишивати. Вставав рано – близько шостої години і лягав пізно – о дванадцятій. У рационі харчування переважали свіжі овочі та фрукти, вирощені власними руками, і молочні продукти. М'ясо і рибу отець купував дуже рідко. Економив кошти на реалізацію своїх планів».

Подарунок отця Блажейовського

Все своє життя отець Блажейовський працював без відпочинку. Був безкомпромісним у своїх поглядах. Рушійною силою людського життя вважав наявність ідеї – «Нема ідеї – нема по що жити. Шлях до мети – віра, знання, праця, жертовність». Особливу wagу надавав вихованню дітей, яке, як вважав, треба починати ще в утробі матері та змалку прищеплювати їм національну гідність. Вони повинні виростати свідомими українцями, знати історію свого народу, берегти його традиції, наполегливо вчитися і чесно працювати, бути готовими захищати свою землю.

Гострі і справедливі оцінки минулих та сучасних подій, висловлювання отця Блажейовського багатьом церковним і світським особам були не вельми до

вподоби. Він тримався завжди окремо і самотньо від церковної касти. Отець ніколи свої думки не загортав «у кольорові папірці», бо усе життя боровся за власну незалежність, яку так вимагала його внутрішня свобода. У цьому допомагала йому постійно праця. Особисто готовував свої друковані праці до видання, самотужки освоїв необхідні електронні засоби, користувався ними навіть у своє століття. *Mir одночасно працювати і вести ділову розмову із співбесідниками. Ніколи не скаржився на пам'ять.*

Не дивлячись на тривале перебування на чужині отець добре знов політичні реалії в Україні та навколо неї. Ще задовго до 2014 року він передбачав драматичні події. Майбутнє йому не видавалося рожевим, він застерігав: «Над існуванням України тяжить поважна московська небезпека. Про це нема сумніву. А на коли, то це є питання тільки часу і відповідних обставин».

До 100-літнього ювілею вийшла праця священика «Мої рефлексії щодо проблем минулого, сучасного, майбутнього України». Це актуальні і доволі радикальні, але водночас обґрунтовані фактами і аналізом думки отця про стан подій в Україні. Він постійно наголошує, що найбільша біда нинішньої ситуації в Україні – в неосвіченості людей, які не знають і не цікавляться своєю історією, не читають, не займаються вихованням дітей. А найважливіше, казав він, саме до 8 років закласти дитині національну ідентичність, навчити любові до книжки, до праці, до Церкви. Власне, байдужість і лінівство, навіть у ставленні до виховання дітей, заважають українцям розвиватись. Не оминув також питання політичного протистояння в Україні. Вважав абсурдом наявність понад сотні партій, чисельних церков.

Попри не легке життя отець Дмитро був великим життєлюбом і оптимістом. У своїй дев'яносто любив жартувати: «І що ж я робитиму у старості?», а на сотому році життя казав: «Уже відчуваю наближення старості».

Помер отець Блажейовський 23 квітня 2011 р. у Страсну суботу на 101-му році життя, так і не дочекавшись... старості. Похований у Львові на Янівському цвинтарі. Усі похоронні клопоти передбачливо полагодив заздалегідь. На його могилі не переводяться квіти. Окрім вишивок залишив нам у спадщину свої полуемані книги, які, як і сам отець, вчать нас бути справжніми, відданими своїй Батьківщині, патріотами, вчать знати свою історію, плекати свою культуру, виховувати гідну молодь. Пам'ятаймо його настанови.

Примітки: 1 – тоді виповнялося 1900 років від Розп'яття, Воскресіння і Вознесіння Господнього;
2 – децизія = прийняття рішення.

Євгенія Городиська (з дому Громко, родиме село – Петруша Воля)

Світлини Володимира Чабана

Три грані життя - до сторіччя з дня народження Петра Когута.

Це розповідь про людину, якій судилося небуденно прожити довгий вік та продовжити його у вдячній пам'яті людей. Ким же він був і чим заслужив цю пам'ять.

Фото воєнного часу

Народився 19 листопада 1919 року у селі Петруша Воля на Лемківщині неподалік Коросна. Закінчивши місцеву школу, навчався на кооперативних курсах у Львові. 1936-го року повернувшись додому, влаштувався продавцем у крамниці. Згодом перебрався до Коросна.

Життя лемків у міжвоєнній Польщі було нелегким. До економічних негараздів долукалися утиски на національному та релігійному ґрунті. Стала звичною масова трудова еміграція. Доволі серйозно велися розмови про створення лемківських поселень у Сибірі. Все це мало вплив на формування світогляду юнака з розвинутим почуттям особистої гідності. З початком окупації Польщі він не міг залишатися осторонь і вирішив боротися проти фашистів. На той час єдиним реальним шляхом реалізації свого вибору стала співпраця з радянською розвідкою.

На початках виконував функції кур'єра розвідувальної групи, яка вже з початку 1940-го року формувалася на окупованій німцями польській території у районі Перемишль-Сянік-Коросно-Горлиці. Переправляв потрібних людей, зброю, радіотехніку, доставляв розвідувальну інформацію. Серед інших, переправив радистку Антоніну Глибу, справжнє ім'я якої – Олена Царенко. Через кілька років вона стала його дружиною. За дані про точний час нападу Німеччини на Радянський Союз отримав прозвище «лемківський Ріхард Зорге». Його інформація була другою після надісланої Зорге із Токіо. За свою розвідницьку діяльність отримав кілька урядових нагород.

Після війни заочно здобув середню освіту а пізніше навчався на юридичному факультеті Львівського університету. Працював директором ресторану у готелі «Інтурист» (тепер «Жорж»). Багато уваги приділяв громадській діяльності, та найбільше долучився до лемківських справ. Він один з ініціаторів створення хорової капели «Лемковина». У 1988 р. за його активної підтримки засновано Львівське обласне товариство «Лемківщина», першим головою якого його ж і обрано. Через три роки створено ще одне громадське об'єднання – «Фундація дослідження Лемківщини».

Був товарищком, мав багато друзів, серед яких чи не найбільше лемків. Відзначався толерантністю, умів терпеливо вислухати співрозмовника, навіть, якщо не поділяв його думки. У суперечках намагався навести переконливі аргументи, знайти компроміс. Двері його дому були завжди відкриті для людей.

Була у Петра Когута ще одна грань – журналістика. У його творчому доробку значне місце посідає поезія. Та головне у житті було те, що за всяких обставин він залишався Лемком і писався цим.

Не пропускав нагоди відвідати рідні місця. Можна лише здогадуватися, які емоції вирували тоді у його синівському серці. Бог дарував йому талант перелити їх у слова, які залишив нам у спадок... Вслушайтесь !!!

Квітень 2009 р. В гостях у Петра Когута (3)
І. Красовський (1), отець Блажейовський (2),
І. Челак (4)

Вертайте лемки*

Вертайте лемки в зелены гори,
І піднімайте з руіны край.
Ту гнізда предків, ту ваши дворы,
А доокола зеленый рай.

Під небом рідним щасливо жити,
Ростити колос на хліб і сіль,
З студенок воду джерельну пити,
Слухати съпіви лісів і піль.

Вертайте лемки в щасну годину,
Подоймите кресты із бур'янів.
Вертайте славу своєй країни,
Мову, культуру і рідний съпів.

Я съято вірю, прийде година
І щезне пора бід і розрух.
Ожыє в горах зас Лемковина
І наш народний безсмертный дух.

* З архіву Івана Челака

Володимир Чабан

Старі світлини розповідають

Бонарівка, 1933 р., спортивно-показові вправи луговиків

Бонарівка. Луговики на марші, в руках топірці з довгими держаками.

Осередок «Луг’у» у Бонарівці організовано у 1931 р. Його першим головою став священик Іван Клюфас. Луговики, як називалися члени товариства, мали свій однострій, символіку, відзнаки. На першому етапі діяльності важливим атрибутом луговиків були топірці з довгими держаками. У 1933 р. bonařivські луговики взяли участь у святі «Українська молодь Христові», організованому у Львові митрополитом Андреєм Шептицьким.

Бонарівка - одне з 9-ти лемківських сіл «Короснянського острова», відірваного від основної території Лемківщини, заснована 1439 р., а від 1460 р. вже мала свою церкву. Село було українським. З початку ХХ ст. тут діяли українські товариства «Рідна школа», «Просвіта», Союз українок, Братство тверезості, кооператива, що свідчить про високий рівень національної свідомості та громадської самоорганізації жителів села. У 1918-1920 р.р. bonařivці активно долучилися до визвольних змагань. Не змінили вони свого вибору і після польської окупації Галичини, складовою частиною якої була Лемківщина.

У 1925 р. в Галичині з метою національно-патріотичного виховання української молоді і її підготовки до боротьби за незалежність України було створено спортивно-пожежне товариство «Луг». Воно стало продовжувачем традицій «Січі» - матері Січового Стрілецтва, товариства, яке діяло від 1900 р. і було ліквідоване польськими властями у 1924 р.

Бонарівка, 1937 р.

1890 р. у Бонарівці народився отець Василь Опарівський. Після висвячення був парохом у селі Терепча біля Сянока. З початком польсько-української війни зголосився як польовий духівник до Української Галицької Армії. Був капеланом Легіону Українських Січових Стрільців. Загинув у червні 1919 р. під час Чортківської операції. Похований на військовому цвинтарі у Підгайцях. Його дружина Юлія з Ганківських українська вчителька, стараннями якої було зведене школу у селі Петруша Воля. Вона також зорганізувала кооператив, вела курси вишивання, куховарства, допомагала лікувати людей. 26 липня 1944 року її вбили польські бойкари. Похована у Бонарівці на старому цвинтарі, могила потребує впорядкування.

Дочка Василя та Юлії Опарівських Ярослава (1917 – 1977) стала дружиною Степана Бандери.

Зиновій Кочмарський (родиме село Бонарівка)

Світлини з архіву автора допису

Дві срібні ложечки

Ще до війни я зновував дві єврейські родини – родину Герся, що жив на Долині і родину Перцеля, який мав крамницю у Загір'ї. У Герся мама нічого не купувала, казала, що в його крамниці дуже брудно, повно мух, кури ходять під прилавком. Перцель мав великий чистий веселий магазин. Він давав мамі продукти в борг. Дав їй чорну книжечку, в якій записував, що вона брала, у своїй нотував те саме. Коли тато отримував платню, мама борг повертала і він викреслював записи. Бувало, мама посыпала мене до Перцеля по цукор чи каву і я брав чорну книжку із собою.

Я чув, як тато розповідав мамі, що недалеко від нас, в селі Заслав'я, в недобудованій целюлозній фабриці німці зробили єврейське гетто. Почувши незнайоме слово, я запитав, що воно значить. Тато пояснив що це територія, відведенна для примусового проживання єреїв. Їм не дозволяли звідтам виходити і спілкуватися з місцевим населенням.

Якогось дня Перцель не відімкнув своєї крамниці. Мама була впевнена, що він із родиною в гетто, бо двері і вікна його дому були забиті навхрест дошками. Вона вирішила піти зі мною до Заслав'я провідати їх. Взяла плетений кошик, застелила чистою шматиною, поклала хлібину, гарну грудку сиру, загорнуту в листя хрону, велику пляшку молока, кілька варених яєць і трохи яблук. Накрила все рушником, взяла мене за руку і ми рушили. Спочатку йшли мовчки, а потім мама заговорила: «Перцель був добрий чоловік, порядний, вихований. Завжди чесний і люб'язний. Коли я приходила, виступав із-за прилавка, цілував мені руку. Перед Різдвом передавав вам подарунок - пару помаранч, а мені дарував мое улюблене мило «Palmolive». Часом я бачила там його дружину - гарну привітну еврейку. А зараз вони сидять у гетто. За що така кара на них упала? Вони нікому зла не чинили». Мама замовкла вийняла з кишень хустинку і витирала слізози. Мені також було шкода Перцеля. Він завжди був добрий до мене, розпитував, чи люблю читати книжки, чи вмію писати, давав мені карамельку з помаранчевим запахом. Ніколи не забував передати поздоровлення мамі.

І ось ми вже стоямо перед величезною металевою брамою. Мама побачила знайомого поляка із Загір'я. Він називався Тадек і був охоронцем в гетто. Мав військову форму і пістолет. Мама попросила його покликати Перцеля, пояснила, що це той єрей, який мав у Загір'ї крамницю. Охоронець згодився піти пошукати. На його місце перед воротами став інший, теж поляк. У гетто переважно служили поляки – охоронцями, наглядачами. Ми довго чекали Тадека. Коли він з'явився, то сказав що Перцеля не знайшов - або помер, або копає в лісі яму, в яку кидатимуть розстріляних єреїв.

Раптом за ворітами я побачив Перцелевих жінку й матір, ледве їх упізнав. Вони підійшли до нас. Мама поспіхом почала виймати продукти з кошика, а вони тремтячими руками ховали їжу під лахміття. Вони не знали де Перцель, бо перебували у жіночій частині гетто, він у чоловічій. Не знали, чи живий. Несподівано старша жінка витягнула з-за пазухи дві срібні ложечки, на яких були іврітські літери, і втиснула їх мамі в руки, хоча мама і не хотіла брати. Єрейки, зі слізозами на очах, тремтячими голосами нам дякували. Мені навіть здалося, що вони хочуть усміхнутися, але не можуть.

Вночі погано спав. Мені снилися дві жінки, яких, можливо, вже розстріляли. А пара срібних ложечок переходила в родині від покоління до покоління. Тепер вони десь загубилися. Може, срібло почорніло і хтось їх викинув, а може в якомусь закутку чекають, що хтось їх знайде, почистить до блиску, літери давньої мови знову стануть видимими. Тільки чи зможе їх хтось прочитати...

Ярослав Рось

Про автора: Ярослав Рось народився у 1934 році в селі Загутинь біля Сянока. Після переселення в Україну родина осіла у Львові. Закінчив механічний факультет Політехнічного інституту. Працював на заводі автонавантажувачів, а згодом в ГСКБ по автонавантажувачах - конструктором, завідувачем відділу, головним конструктором. Кандидат технічних наук, у його творчому доробку три монографії, більше ста наукових статей та винаходів. До свого 80-ліття опублікував книжку споминів «На довгій дорозі життя».

Лемківському народному хору «Радоцина» - 25

У Пустомитах та довколишніх селах осіло немало родин, депортованих у 1944-46 р.р. з українських етнічних земель у Польщі. Серед них чи найбільше вигнанців з Лемківщини. З часом життя налагоджувалося, але щем за рідною землею не покидав лемківської душі. На родинних зустрічах, за святковим столом розмови мимоволі звертали на тему «як то було там, вдома...». І той щем виливався у піснях. А співати лемки вміють – це у них на генетичному рівні.

Етнофестиваль «Лемківська Ватра» у Ждині, який вперше відбувся у липні 1982 р., можливість відвідати рідні місця, ступити на своє подвір'я окрилили людей, створили ґрунт для самоствердження, породили відчуття лемківської спільноти. І першим кроком становлення цієї спільноти стала ідея створення Лемківського хору. За її втілення взялися Володимир Шуркало, Ігор Дідович та Володимир Воргач – директор Пустомитівського будинку культури.

Стати керівником майбутнього хору погодився тодішній директор музичної школи Богдан Мартиновський. Немалих зусиль коштував підбір співаків. Об'їздили поблизні села, переконували людей у важливості задуму, переживали, чи вдастся аматорському колективу досягти належного виконавчого рівня. Час та наполеглива праця робили своє – сходинка за сходинкою хор долав шлях до майстерності та визнання. 1996-го року у п'яту річницю Незалежності України відбувся перший концерт хору, якому обрали імення «Радоцина»*. Наступного року був знаковий виступ у Ждині, де колектив належно оцінили.

Згодом до хору долучилося тріо бандуристок – вчителька музики Наталія Фурман та її учениці Оля Дуліба і Руслана Ткач, що збагатило виконавчий колорит репертуару. Довершеності виступам додавала неперевершена ведуча п. Марія Добровольська. Статна, одягнута у мамине, привезене ще з рідного краю, лемківське святкове вбрання, самою своєю появою приворожувала увагу глядачів. А коли починала говорити, читати авторські вірші рідною лемківською мовою, емоції у залі закипали.

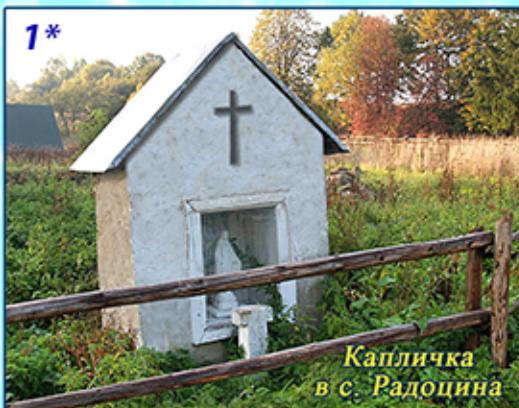
З 2001 р. хором керує Любомир Грицевич. У доробку колективу поряд з лемківськими чудові українські пісні, духовні твори, літургійні цикли. У 2006 р. хору присвоєно почесне звання «Народний».

*Радоцина – неіснуюче лемківське село неподалік Ждині, родиме село В. Шуркала. Назва хору є символом нашої незнищеності. Не дивлячись на трагедію депортациї, розкидані по всьому світу лемки не розчинилися у сучасному глобалізованому світі. Вони бережуть свою культуру, традиції, віру.

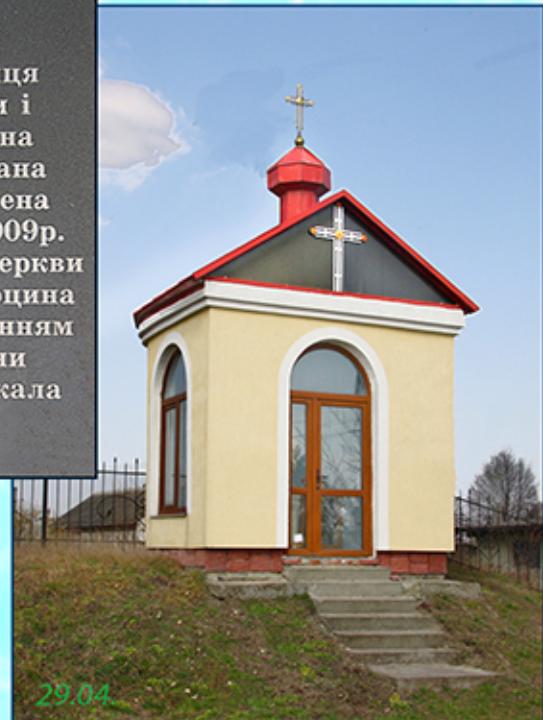
Світлина В. Чабана

Ігор Дідович (родиме село Більцарева)

Символи Віри

Каплиця Косми і Дам'яна збудована і освячена 15.11.2009р. в честь церкви в с. Радоцина за старанням родини В. Шуркала

Лемки, які прийняли Христянство від святителів Кирила і Мефодія у 863 р. - на 125 років раніше хрещення Києва, були ревними ісповідниками Христового вчення. Свідченням цього є численні каплички, хрести, фігури - своєрідна форма прослави Господа та нагадування слідувати Його Заповітам.

Каплиця у Пустомитах на вулиці Радоцинській - збудована як символ каплиць, фігур і хрестів, зруйнованих та уцілілих, але залишених на самоті там, вдома - на Лемківщині.

Мандруючи Лемківщиною, зустрінеш багато пам'яток сакрального мистецтва - і простих, і оригінальних. У кожній з них промовляє душа народу, майстерність їх творців.

Над чим зажурився Христос?

«Во славу Господа создав Сидор Парашак года 1922» Цей, досконалої форми, хрест стоїть у хащах на березі Вислоки південніше Рудавки Риманівської. Недогарок свічки підказує - трагедія, яку пережили тут люди, не забута.

Світлини В. Чабана (за винятком 1*)